

ЛИМАР Е,
Чернігів

ВЧЕННЯ ПРО ЩАСТЯ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА

Київська релігійно-філософська школа ХІХ — початку ХХ ст., що стала помітною віхою в історії вітчизняної філософії, мала блискучих попередників, котрі закладали фундамент філософської освіти в Україні ще у стінах Києво-Могилянської академії. Це не тільки П.Могила, котрий робить етику наріжним каменем філософської освіти, але й такі його учні й наступники, як І.Гізель, Л.Баранович, І.Галятовський, Д.Туптало, С.Яворський, Ф.Прокопович, Г.Кониський, Г.Сковорода інші. Вони зміцнюють етико-гуманістичний напрямок у філософії, надають йому нові імпульси і форми.

Особливо цікавою в цьому смислі є творчість першого ректора Києво-Могилянської академії з числа її власних вихованців Лазаря Барановича. Єпископ Чернігівський (з 1658 р.), місцеблюститель кафедри митрополита Київського, Л.Баранович був почесним ректором академії та ігуменом Києво-братського монастиря. Підкреслюючи особливе значення діяльності Л.Барановича та його сподвижника І.Галятовського, М.Булгаков пише, що «свого часу вони були першими вченими в усій Малоросії»¹.

Кожна оцінка, звичайно, містить елемент метафоричності. Проте оцінка М.Булгаковим Л.Барановича, очевидно, відповідає дійсності. Постать мислителя яскраво виділяється серед фундаторів традиції українського бароко, а його етико-філософські та поетичні твори, разом із численними проповідями, богословсько-полемічними трактатами, епістолярною спадщиною є справді суттєвою, хоч і мало вивченою сторінкою вітчизняної культури. Відомий церковно-політичний діяч,

¹ Булгаков М. История Киевской академии. — Спб., 1843. — С. 85.

Л.Баранович постійно підтримував творчі і ділові стосунки з такими провідниками київської філософської думки того часу як І.Гізель та В.Ясинський. Завдяки його зусиллям у Чернігові утворився своєрідний літературно-філософський осередок, значну роль в якому, крім Л.Барановича, відіграли І.Галятовський, Л.Кршонович, Д.Туптало (Ростовський) та інші.

Характерною рисою творчості представників чернігівського літературно-філософського кола є розробка етичної проблематики через призму потреб єдності, соціальної злагоди і політичної визначеності України. Такий акцент невідповідний, адже у другій половині XVII ст. Чернігів, по суті, відіграє функцію українського духовно-політичного центру, активного оборонця єдності Києва з Україною у протистоянні «Московське царство — Річ Посполита», провідника ідеї об'єднаної та автономної України у союзі з Росією.

Недивно, що хаос українського буття другої половини XVII ст. зробив близьким для Л.Барановича твердження Августина про те, що «весь світ у злі лежить». Свобода сильного, і це бачив мислитель, перетворюється у свавілля щодо слабкого. Гетьмани Лівобережжя, Правобережжя і Запоріжжя сперечаються за владу, вступають у союзи з чужинцями і ведуть їх на Україну, щоб задовольнити власне шанобство. Серед українського духовенства немає згоди: одні тримаються Константинополя, другі — Москви, треті — Риму тощо. Як же зробити так, щоб люди в Україні і поза нею були згуртованими, вільними і щасливими?

Це питання стає центральним у роздумах Л.Барановича, котрий «напрацьовує» значний етико-філософський матеріал, використаний як у межах Гетьманщини, так і в Києво-Могилянській академії (І.Гізель, В.Ясинський, С.Яворський та інші). Наступником її стає у XIX ст. відома Київська духовна академія, в якій зросло і етико-філософське «кredo» П.Юркевича.

Слід підкреслити, що у Києво-Могилянській академії до XVIII ст. етика розглядалася як «практична філософія», що містила у собі не тільки теорію спілкування і поведінки, але й елементи вчення про політичне управління та керівництво господарством. Тому всі складові курсу філософії — логіка, натурфілософія, метафізика — вважалися вступом до справжнього серця філософії — етики. Вважалося, що перш ніж указати людині засоби щасливого життя, потрібно озброїти її знаннями про себе як частку світу і суспільства. Викладання етики як окремої

дисципліни починається в Києво-Могилянській академії тільки на початку XVIII ст., хоча і до того часу філософські курси читалися в етико-гуманістичному плані².

Отже, етико-гуманістичний підхід до проблем людського буття розроблявся багатьма поколіннями українських філософів, серед яких оригінальністю виділяються думки Л. Барановича про витоки й чинники щастя. Тут цікаво порівняти роздуми Л. Барановича і П. Юркевича. П. Юркевич, не заперечуючи ідеї «загального блага», у відомій полеміці з філософами-матеріалістами, підкреслює індивідуально-особистісний, навіть інтимний, характер щастя як екзистенційного стану людини. Тобто він наголошує не на «загальності», а на індивідуальності, «одиночності» і навіть «самотності» щастя, захищаючи його від зовнішнього втручання.

Захисником індивідуального духовного світу постає і Л. Баранович, один із перших професорів Києво-Могилянської академії. Він проводить думку про те, що кожна людина, нехай навіть інтуїтивно, хоче бути щасливою, намагається визначити для себе зміст і сенс щастя. Людина, підкреслює Л. Баранович, усе життя шукає блаженства так, нібито завжди сліпа. Причина цього, на його думку, криється в одвічній активності світового зла і в ототожненні краси та сили. Життя засноване на принципі: «хто сильніший, той і кращий»³. Внаслідок того, що зло і насильство викликають світові страждання, все суще, а людина в першу чергу, прагне блаженства, насолоди життям, а отже добра та щастя.

Проте пошуком щастя, з погляду Л. Барановича, керують передусім «двоє сліпих» — воля і розум. «Ибо разума свойство есть смотреть на светлость истины, воли же свойство смотреть на красоту благости; сия же зрения обоя ослепил бе человеку, еще такожде в раю прелестію своею, начальник всея тми и некрасоты, отец лжи и дух злобы — диавол»⁴. Але «світлість істини» стає непевною та умовною, бо кожна людина стоїть перед загадкою власного існування, ключ до якої перебуває у

² Див.: Кашуба М. В. Этика в Киево-Могилянской академии // Памятники этической мысли на Украине XVII — первой половины XVIII ст. — К., 1987. — С. 10.

³ Письма пресвященного Лазаря Барановича. — Чернигов, 1865. — С. 178.

⁴ Баранович Л. Слово на неделю 7-ю по Сошествіи Св. Духа, о исцелении двух слепцов // Историческая хрестоматия для изучения истории русской церковной проповеди. — К., 1879. — С. 231-232.

вічності-Богові. «...Иже не уведеша, ниже разумеша, во тме ходят»⁵. Адже розуміння безмежного й вічного є відносним і умовним, позаяк межу йому ставлять «наказанія», «письмена», різні зображення та «увещанія». Тому у своєму прагненні щастя люди мусять брати до уваги умовності світоіснування: «не бывайте несмысленни»⁶.

Сліпою є і воля людська. Нерозумна, вона взагалі не помічає Вічності. Воління зосереджені на чуттєво даній зовнішності, що викликає «похоти». Через те «похоти несмысленныя и вреждающія погрожаху человека во всегубительство и погибель, подобне аки слепота в яму»⁷.

Отже, першою і головною умовою щасливого життя, як це впливає з аналізу творів Л. Барановича, має бути не прагнення добра, а усвідомлення Вічності як міри, з якою потрібно співвідносити прагнення. Момент незбагненості «переслідус» людей і через нерозуміння відносності раціональних норм, і через принципову обмеженість тієї чуттєво даної зовнішності, яка задовольняє «похоти», воління тіла. П. Юркевич, котрий продовжив розробляти саме такий підхід до проблеми щастя, через два сторіччя відзначить, що для розуму людей завжди лишається дещо назбагнене, а тілесні жадання, у відриві від раціонального розуміння їх відносності, перетворюють людську поведінку на твариноподібну⁸.

Другою суттєвою умовою людського щастя, з погляду Л. Барановича, є довіра людини до чужого і власного розуму, вміння під чуттєвою «сліпотою» осягти неприступну чуттям істину. Іудеї, каже мислитель, посилаючись на Біблію, чули істину, виголошену Христом, але не розуміли її. «Исаіа глаголет к ним: зряще узрите и не имати видети»⁹. Проте істині, виголошеній іншими, іудеї так і не повірили: «Ослепиша помышления их»¹⁰. Розум іудеїв зупинився на півдорозі: «Аще бо ведом бе в иудеи Бог, неведом Сын Его»¹¹. Тобто вони істину осягають нібито «одним оком», та й то, ніби «очи смежившіи», не схоплюючи прицьому повноту її змісту й образу.

⁵ Там же. — С. 232.

⁶ Там же.

⁷ Там же.

⁸ Див.: Юркевич Памфіл. Вибране. — С. 162.

⁹ Баранович Л. Слово на неделю 7-ю... — С. 232.

¹⁰ Там же. — С. 233.

¹¹ Там же. — С. 234.

Язичники, зі свого боку, нібито й схоплюють істину цілковито, проте поверхово. Ідоли «очи имеша и не видеша», через що «подобни им беша и творящии их»¹². Але язичники, як вважав Л.Баранович, мають перевагу перед тими, хто не довіряє розумному обґрунтуванню істини. Хоч обом «сліпим» — іудеям і язичникам — раціональні докази рано чи пізно відкриють істину, та все ж «языцы, по темнейшем неведеніи, светлейше паче іудеев прозреша», так як «людіе сидящій во тьме, видеша свет велій»¹³. Але хто на світло нездатний навіть дивитися, той повільно скидає з себе машкару незнання, бо впевнений в істинності власних хибних уявлень.

Можна, таким чином, вважати, що другою запорукою шляху людини до щастя Л.Баранович вважає своєрідний «раціональний сумнів», який оберігає людину від догматизму і спрощень у розумінні дійсності, застерігає від поквалливих висновків і рішень, що занурюють розум у морок. Водночас Л.Баранович виявляє практичну спостережливість, роблячи висновок, що через «народні вірування» (язичництво) легше дійти до раціонального розуміння істини, оскільки «ідоли» є місток на шляху до більш глибокого розуміння буття.

Подібне спостерігаємо і у творах П.Юркевича, котрий активно виступає проти догматизму в науці, проти нігілістичної абсолютизації користі, як нібито шабля культури. Причому П.Юркевич, відкрито полемізуючи з теоретиками і вождями нігілістичної філософії в Росії, але опосередковано — з провідниками офіційної церковності й обскурантизму, котрі по-різному домагалися сліпої віри в істину, обстоює право людини на власну думку і визначення мети особистого життя.

Л.Баранович у цьому плані міркує дещо прямолінійніше і відвертіше. Зокрема, третьою умовою людського щастя, з погляду мислителя, є стан керівництва громадськими справами. Провідник, вважав Л.Баранович, мусить мати ґрунтовні знання, бути «оком повинующимся» і «светильником», так як підлеглі «взимают образ от старейшего»¹⁴.

Нещастя звалюються на людей тоді, коли вони невірники, коли «всяк старейшій не добрий, не ходячи в свете дел добрых», через що «такій жде повинующійся ему»¹⁵. Життя в

¹² Там же.

¹³ Там же.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Там же. — С. 235.

цій ситуації нестерпне, бо «вожди суть слепым слепцем», безпринципно чіпляються за «жезл влади», не маючи для цього необхідного хисту й розуму. Влада бездарних вождів сіє зло, а самі вони тримають «трость ветром колеблему, строение в истине не стоящее, ласканіе коим или развращенным чіим ученіем колеблющееся, темже і к паденію зело удобное»¹⁶.

Отже, люди нещасні, на думку Л.Барановича, тоді, коли втрачають розуміння умовностей буття перед лицем Вічності, коли присвячують життя гонитві за тілесними втіхами, не довіряють розуму, обмежуються поверхневим спогляданням і мають вождів, котрим властиві всі вищезгадані недоліки. Тоді, серед негараздів буття життєвий успіх, особисте задоволення «звалюється» на людину як випадковість. Тому, відзначає Л.Баранович, «слепец есть счастье, ибо тое изображают с завязаными очима, занеже стреляет на людей, подобне аки обе смеживши оче, сице, яко даже кто по случаю изьявится, сего чим учае»¹⁷. Інакше кажучи, щастя людини, котра «ветром колеблема», постає як така визначеність обставинами, через які вона діє тільки за методом спроб, внаслідок чого успіх здобувається злучно («случайно»). Але її життєвий процес лишається фатально передвизначеним обставинами.

Сліпе щастя народжує сліпого шукача щастя. Тому Л.Баранович пише: «Другой слепец есть той, иже идет за счастьем, уповаючи на него, ибо той слепец есть, иже слепца избрал себе за вождь что бо за счастье ити, якоже слепому, за слепым счастьем»¹⁸.

Проблема щастя, зрештою, вирішується Л.Барановичем, як бачимо, у такому екзистенційному плані, що еднається з раціональними основами світської етики. Він вважав, що в принципі суть рішення проблеми полягає в тому, щоб «зняти пов'язки» з очей щастя, обґрунтовуючи і проповідуючи віру в правильну науку. Спираючись, так би мовити, на «правильну теорію» щастя, яка має властивості універсальної істини, люди, за переконаннями Л.Барановича, спроможні звільнити свої «зовнішні» і «внутрішні» очі, чуття і розум від хибних уявлень, понять, висновків і рішень. Саме це й приведе їх до щастя, добра і справедливості. Таке можливо, як він вважає,

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же.

¹⁸ Там же.

тоді, коли люди, оцінюючи власні вчинки, усвідомлюють свою відповідальність перед іншими людьми і народом, зважаючи на рівність земної участі кожного в лоні Вічності і перед її смертним вироком. Тому витоки щастя, як це впливає зі змісту творів Л.Барановича, мислитель убачав у житті сповненому людяності, добродійності, чеснот і раціональної віри у красу «потенційного» буття. «Красен, — писав він, — сам прилепиться красному»¹⁹.

Завершуючи розгляд, підкреслимо, що засаду щастя П.Юркевич також убачав у живій красі буття, де все пов'язане любов'ю що зігріває всіх теплом, пов'язує дружбою і взаємним співчуттям. Тому він вважав, що щастя людське починається з «рухів серця», яке всюди скеровує людину бачити «солодку гру життя» і радість спілкування. Тільки сприйнятий як здійснення всезагального щастя світ видається людині вартим існування. Тому-то і у П.Юркевича ми бачимо той же смуток не за себе, а за нещастя чужого життя, характерний і для Л.Барановича, теж саме всезагальне співчуття до суперечностей світобуття людей. Це й об'єднує цих мислителів різних епох української філософської культури однією загальною традицією.

¹⁹ Там же. — С. 254.